

SLOVENŠČINA NA POKLICNI MATURI

Dijaki v srednjem strokovnem izobraževanju od leta 2002 opravljajo poklicno matura, ki ima pisni in ustni del. Pisni izpit je zunanji, izpitno gradivo in navodila za ocenjevanje pripravlja Državna predmetna komisija za poklicno matura za slovenščino in slovenščino kot drugi jezik. Ustni izpit je notranji in ga vsebinsko in organizacijsko pripravljajo učitelji na šolah. Prispevek podrobneje predstavlja jezikovni del pisnega izpita, kognitivno zahtevnost nalog v različni neumetnostnega besedila in uspešnost kandidatov pri reševanju nalog.

Ključne besede: poklicna matura, pisni izpit, ustni izpit, različna neumetnostnega besedila

1. O poklicni maturi in njenih začetkih

Po ukinitvi srednjega usmerjenega izobraževanja na Slovenskem je bil leta 1991 v srednje šole ponovno uveden zaključni izpit, leta 1995 pa eksterna matura. Dijaki srednjih strokovnih šol so po končanem štiritletnem izobraževanju opravljali zaključni izpit, gimnazijci pa matura. Zanje so se lahko odločili tudi dijaki srednjih strokovnih šol, če so se želeli vpisati na univerzo. Takšno, enotno matura so zadnjič opravljali leta 2001. Leta 2002 je bila namreč uvedena poklicna matura, ki je imela zakonsko podlago v 5. členu *Zakona o poklicnem in strokovnem izobraževanju* iz leta 1996. Ta je določil, da se srednja strokovna izobrazba pridobi po končanem izobraževanju z opravljeno poklicno matura, nižja in srednja poklicna izobrazba pa se pridobita z opravljenim zaključnim izpitom. Leta 2003 je izšel *Zakon o maturi*, ki je prejšnjo enotno matura preimenoval v splošno in uvedel še poklicno matura.

Učenci, ki se po koncu devetletne osnovne šole vpišejo v gimnazijo, se odločijo, da se bodo štiri leta pripravljali na univerzitetni študij. Učenci, ki se vpišejo v srednjo strokovno šolo, naj bi se odločili za poklic in z matura dokazali, da so zanj usposobljeni. Vendar se zdi, da poklicna matura, ki jo opravljajo po zaključku srednjega strokovnega (SSI) ali poklicno-tehniškega (PTI) izobraževanja, zanje pomeni predvsem to, da jim poti do nadaljnjega izobraževanja niso zaprte. Marsikateri dijak namreč pri petnajstih letih še ni prepričan, kakšna bo njegova življenjska in poklicna pot. Ne ve, kako zahtevna je srednja šola, ali bo zmožgal doseči zastavljene cilje, ali bo po treh, štirih oziroma petih letih izobraževanja videl smisel v zaposlitvi ali pa si bo postavil nove, višje izobrazbene in življenjske cilje. Zakaj se po končani srednji strokovni šoli večina dijakov odloči za študij,¹ ne pa za zaposlitev, je vprašanje, na katero bo družba še morala odgovoriti. Predvsem pa bo morala ustvariti razmere, da bo mlad človek v zaposlitvi videl izziv in bo njegov poklic ustrezno družbeno ovrednoten.

Kandidati na poklicni maturi opravljajo izpite iz štirih predmetov, dveh obveznih in dveh izbirnih.² Prvi predmet obveznega dela je slovenščina (ali italijanščina oz. madžarščina), drugi pa je temeljni strokovno-teoretični predmet. Pri tretjem predmetu lahko maturant izbira med matematiko in tujim jezikom, na narodno mešanem območju v slovenski Istri se lahko odloči za drugi jezik oziroma jezik okolja. Četrty predmet je praktični del izpita (izdelek, storitev ali izpitni nastop) in zagovor.

Poklicna matura je delno zunanji izpit. Izpitno gradivo za pisni del splošno-izobraževalnih predmetov (prvi in tretji predmet) in navodila za ocenjevanje pripravi ustrezna državna predmetna komisija, vprašanja za ustni izpit pripravijo učitelji na šolah. Tako ustni kot pisni izpit sta notranje ocenjena.³ Ocenjevalci so učitelji na šolah, na katerih so se kandidati izobraževali. Uspeh se ocenjuje z ocenami od ena do pet, razen pri slovenščini, pri kateri se znanje vrednoti s povišano, osemtočkovno ocenjevalno lestvico.

2. Slovenščina na poklicni maturi

Slovenščina je prvi predmet na poklicni maturi.⁴ Izpit obsega pisni in ustni del. Skupno število točk je 100, od tega lahko kandidat doseže 60 točk na pisnem delu izpita in 40 točk na ustnem delu.⁵

¹ »V šolskem letu 2009/2010 se je vpisalo 93,5 % poklicnih maturantov, ki so v celoti prvič uspešno opravili poklicno matura, v visokošolske študijske programe« (*Bela knjiga* 2011: 244).

² *Zakon o maturi*, 3. člen.

³ Kot delno zunanje vrednotenje lahko štejemo le po vsakem izpitnem roku moderirana navodila, ki so enaka za vse ocenjevalce in jih pripravi Državna predmetna komisija za poklicno matura za slovenščino in slovenščino kot drugi jezik.

⁴ *Pravilnik o poklicni maturi* (5. člen) in *Maturitetni izpitni katalog za poklicno matura*.

⁵ *Pravilnik o poklicni maturi* v 54. členu določa, da je skupno število točk pri izpitu 100 (tj. 100 odstotnih točk). S predmetnim izpitnim katalogom za slovenščino na poklicni maturi je določeno razmerje med pisnim in ustnim delom izpita.

Izpitni komplet na pisnem izpitu sestavljajo dve poli z ocenjevalnima obrazcema in konceptni list. Dve poli sta v skladu z dvema predmetnima področjema, ki ju pokriva predmet slovenščina: jezikovni pouk in pouk književnosti. Prva izpitna pola je razčlemba neumetnostnega besedila in tvorba krajšega neumetnostnega besedila, druga pola pa je vodena ali samostojna interpretacija poljubnega umetnostnega besedila. Cilj pisnega dela je ugotoviti kandidatovo zmožnost opazovanja, razčlenjevanja, vrednotenja in pisanja neumetnostnega besedila ter njegovo zmožnost bralnega odzivanja na umetnostno besedilo in pisanja o njem. Pisni izpit traja 120 minut, kandidat ima za posamezno polo na voljo 60 minut.

Prva izpitna pola na poklicni maturi je podobna drugi izpitni poli na splošni maturi: kandidat prebere, razčlenjuje in vrednoti predloženo neumetnostno besedilo. Poklicni maturanti imajo za reševanje na voljo manj časa, izhodiščno besedilo⁶ je krajše in tudi nalog za razčlemba besedila je manj. Da bi bili zagotovljeni veljavnost preizkusa in uravnoveženost med polami na različnih izpitnih rokih, so naloge zasnovane na podlagi mrežnega diagrama, ki obsega specifikacijo znanj oziroma zmožnosti kandidata ter opredelitev kognitivne zahtevnosti nalog. V njem je določeno razmerje med vrstami razčlemba in tvorjenjem krajšega neumetnostnega besedila. S pomensko razčlemba se preverja zmožnost razumevanja besedila in namena sporočevalca (25 % točk v izpitni poli), s pragmatično razčlemba zmožnost prepoznavanja okoliščin sporočanja (10 % točk), z jezikovno razčlemba poimenovalna in skladijska (upovedovalna) zmožnost (20 % točk), z metajezikovno razčlemba zmožnost določanja, ponazarjanja in uporabe jezikoslovnih izrazov in pravil (15 % točk), s tvorno razčlemba pa pravopisna in pravorečna zmožnost kandidata (10 % točk). Z zadnjo nalogo v izpitni poli se preverja kandidatova zmožnost tvorjenja krajšega neumetnostnega besedila določene besedilne vrste (20 % točk). Z vsemi vrstami razčlemba sta povezani zmožnost prepoznavanja in vrednotenja prvin nebesednega sporazumevanja in zmožnost vrednotenja besedila. Mrežni diagram zagotavlja, da so naloge v skladu s cilji, ki jih določata katalog znanj in predmetni izpitni katalog. V prvi izpitni poli lahko kandidat doseže 30 točk.⁷

Druga izpitna pola je interpretacija poljubnega umetnostnega besedila. Največkrat je to odlomek iz besedila, v redkih primerih – kadar ne presega 450 besed – pa tudi besedilo v celoti. Maturant lahko izbere vodeno ali samostojno interpretacijo, s katero izrazi svoje doživljanje, razumevanje in vrednotenje književnega

⁶ *Predmetni izpitni katalog za poklicno maturo – slovenščina 2012* je doslej določal, kateri besedilni vrsti lahko pripada izhodiščno besedilo v prvi izpitni poli. Predmetni izpitni katalog za poklicno maturo 2014 se ne omejuje več na omejeno število besedilnih vrst, ampak omogoča sestavljavcem, da izbirajo med publicističnimi in strokovnimi besedili ter uradnimi dopisi ali javnimi pozivnimi in obveščevalnimi besedili.

⁷ V prvi izpitni poli so naloge ovrednotene s 60 točkami. Ocenjevalec izračuna končni dosežek tako, da doseženo število točk deli z dve.

besedila.⁸ Temeljna struktura pisne interpretacije je bila postavljena že v prvem predmetnem izpitnem katalogu za slovenščino na poklicni maturi leta 2002. Tako se v skladu s taksonomskimi stopnjami v obeh vrstah interpretacije vrednotijo znanje in razumevanje, razčlemba in razlaga, predstavitev dejstev in stališč, sinteza in vrednotenje ter jezikovna pravilnost in slogovna ustreznost; vsak od teh elementov s po šestimi točkami. V kategoriji znanje in razumevanje se je v času, ko je bilo pisanje interpretacije omejeno na slovensko kratko prozo, vrednotila umestitev književnega besedila v književno obdobje ali književno smer, po letu 2006 pa se vrednoti zvrstna opredelitev predloženega besedila. Kandidat poimenuje vrsto in navede njene značilnosti v odlomku, povzame odlomek, razlaga njegove značilne prvine (temo, motive, književne osebe, dogajanje, prostor, čas) in utemeljuje razlago s primeri iz predloženega besedila. Nato povzame ugotovitve in izrazi svoje stališče o problemu v besedilu. Problem na koncu še aktualizira, tako da ga presodi in svojo presojo utemelji s primerom iz življenja.

Kandidati se še vedno pogosteje kot za samostojno odločajo za vodeno interpretacijo. Razlika med obema vrstama se kaže na ravni razčlenjevanja umetnostnega besedila: v vodeni interpretaciji maturanti sledijo konkretnim navodilom, usmerjenim v določeno književno prvino oziroma problem, medtem ko so v samostojni interpretaciji navodila splošna in se pričakuje, da bodo samostojno izbrali problem, ga poimenovali, razlagali in presojali, svoje besedilo pa – če želijo – tudi ustrezno naslovili. V primerjavi z začetnim obdobjem poklicne mature so vodene interpretacije maturantov celovitejše, zlasti pa to velja za samostojne, ki so postopno presegle samo doživljajsko raven. Enako kot v prvi izpitni poli lahko kandidat tudi v drugi izpitni poli doseže 30 točk, in sicer ne glede na to, katero vrsto interpretacije je izbral, saj sta obe enakovredno točkovani po taksonomskih stopnjah.⁹

Ustni del izpita poteka pred tričlansko komisijo. Izpraševalec je praviloma učitelj, ki je dijaka poučeval, v komisiji pa mora biti še en učitelj slovenščine. Tako kot pisni tudi ustni izpit obsega obe predmetni področji: književnost in jezik. Na izpitnem listku so tri naloge: 1. glasno branje umetnostnega besedila oziroma dela umetnostnega besedila, 2. interpretacija umetnostnega besedila, 3. jezikovno vprašanje ob krajšem neumetnostnem besedilu. Književna besedila ter pojmi

⁸ Drugače kot na splošni maturi umetnostna besedila na poklicni maturi niso vnaprej predpisana. V obdobju 2002–2005 je bil izbor besedil omejen na slovensko kratko prozo 19. oziroma 20. stoletja, in sicer na dela, zapisana v predmetnem izpitnem katalogu med obveznimi besedili za ustni izpit. Kandidati so pisali interpretacijo odlomkov iz naslednjih del: Simon Jenko, *Tilka*; Ivan Cankar, *Kostanj posebne sorte*; Ivan Pregelj, *Matkova Tina*; Prežihov Voranc, *Samorastniki* in *Boj na požiralniku*; Miško Kranjec, *Režonja na svojem*, in Ciril Kosmač, *Tantadruj*. Kmalu se je izkazalo, da ta besedila ponujajo le omejeno število tem in motivov, zato se je državna predmetna komisija odločila razširiti nabor besedil. Leta 2006 je bila z novim predmetnim izpitnim katalogom določena interpretacija poljubnega umetnostnega besedila. Izraz poljubno umetnostno besedilo v tem primeru pomeni, da državna predmetna komisija ne razpiše umetnostnih besedil za pisanje interpretacije in da lahko izbere besedilo, ki ni navedeno v predmetnem izpitnem katalogu ali v katalogu znanj.

⁹ *Predmetni izpitni katalog za poklicno maturo 2014*, str. 9.

in prvine za interpretacijo so predlagani v predmetnem izpitnem katalogu in so doslej temeljili na literarnozgodovinskem pregledu obdobj. Predmetni izpitni katalog za poklicno maturo 2014 bo omogočil učiteljem, da za komplet izpitnih listkov po svoji presoji izberejo do 10 % žanrskih besedil, predlaganih v ustreznih katalogih znanj za slovenščino.¹⁰

Navodila za ustno interpretacijo umetnostnega besedila so taksonomsko zasnovana v treh sklopih oz. stopnjah. Kandidat najprej glasno prebere besedilo. Nato ga umesti v obdobje, zvrstno-vrstno opredeli in povzame. Umestitev pomeni, da predstavi avtorja in obdobje, v katerem je deloval; zvrstno-vrstna opredelitev pa obsega poimenovanje književne zvrsti in vrste ter utemeljitev poimenovanja. Če je na izpitnem listku odlomek, ga kandidat umesti v celotno besedilo. Nato besedilo oziroma odlomek razčlenjuje, tako da prepozna, imenuje in razloži izbrane pojme in prvine. Interpretacijo zaključí z vrednotenjem motivno-tematskih in slogovnih prvin, tako da izrazi svoje mnenje, ga razloži in utemelji z ustreznim primerom iz življenja ali književnosti.

Tudi jezikovno vprašanje je zastavljeno ob besedilu (praviloma neumetnostnem v obsegu do 150 besed), navodila so prav tako zasnovana v treh sklopih, ki ustrezajo zahtevnostnim stopnjam. Kandidat najprej predstavi predloženo neumetnostno besedilo, tako da določi okoliščine in namen sporočanja, povzame besedilo, mu določi temo in poimenuje besedilno vrsto. Nato prepozna izbrano jezikovno prvino, jo analizira, pretvori, uporabi v novih okoliščinah ipd. ter pojasni njeno vlogo oziroma utemelji rabo.¹¹ Nazadnje besedilo še vrednoti, tako da presodi njegovo ustreznost, razumljivost, jezikovno pravilnost, učinkovitost, ga po potrebi popravi ali izboljša, pojasni, kako bi ga preoblikoval, da bi bilo primerno za drugega naslovnika, ali kako bi ga preoblikoval v drugo besedilno vrsto.

Izpraševalec lahko kandidatu postavlja dodatna vprašanja, s katerimi se razčlenjujejo vprašanja z izpitnega listka. Kultura dialoga se vrednoti glede na to, koliko je kandidat pri odgovarjanju samostojen, ali so njegove replike koherentne, kako se odziva na morebitna podvprašanja, ali govori v knjižnem jeziku; v celoti gledano, ali njegova besedna in nebesedna govorica ustrežeta izpitnemu govornemu položaju. Na koncu izpraševalec komisiji predlaga število točk za kandidata; ta lahko na ustnem izpitu doseže 40 točk: 4 za smiselno in estetsko glasno branje umetnostnega besedila, 15 za interpretacijo umetnostnega besedila, 15 za jezikovno vprašanje in 6 za kulturo dialoga.

¹⁰ Predmetni izpitni katalog za slovenščino na poklicni maturi temelji na naslednjih katalogih znanj:

- Katalog znanja, slovenščina, SSI (določil SSRSSI na 99. seji 15. 2. 2007 in 126. seji 26. 11. 2010),
- Katalog znanja, slovenščina, PTI (določil SSRSSI na 99. seji 15. 2. 2007),
- Katalog znanja, slovenščina, SPI (določil SSRSSI na 99. seji 15. 2. 2007).

¹¹ Ta sklop navodil je lahko povezan tudi s položajem in vlogo slovenskega jezika; s tem se preverja jezikovna ozaveščenost kandidata.

3. Prva izpitna pola in njen vpliv na pouk

V prispevku si bomo podrobneje ogledali, kako se z razčlemba neumetnostnega besedila preverja sporazumevalna zmožnost kandidatov, kolikšna je kognitivna zahtevnost nalog in katere miselne procese sprožajo. Skušali bomo tudi odgovoriti na vprašanje, kako poklicna matura vpliva na pouk.

Sporazumevalna zmožnost je zelo kompleksna in po Križaj Ortarjevi (2011: 4) sestoji iz motiviranosti za sporazumevanje, stvarnega (predmetnega) znanja, jezikovne, pragmatične in metajezikovne zmožnosti posameznika ter zmožnosti nebesednega sporazumevanja prejemnika in sporočevalca. V izobraževalnem procesu razvijamo vse gradnike sporazumevalne zmožnosti, vendar na končnem preverjanju lahko vrednotimo samo funkcionalne in izobraževalne cilje, motiviranosti, ki je odnosni cilj, pa ne. Zanj si lahko le prizadevamo, jo vzpodbujamo in proti koncu (rednega) izobraževanja opazujemo, kako raste tudi zaradi približevanja maturitetnega izpita. Dijaki, ki želijo uspešno opraviti maturo, namreč vadijo razčlenjevanje neumetnostnih besedil in ob tem utrjujejo znanje, pridobljeno med šolanjem. Posebna pozornost je pri tem posvečena pisanju besedil, ki pripadajo besedilnim vrstam, določenim v predmetnem izpitnem katalogu. Čeprav so se začele besedilne vrste, ki jih dijaki tvorijo na pisnem delu mature, v desetih letih poklicne mature ponavljati, se maturanti na pisanje posebej pripravljajo. Zavedajo se namreč, da je pisanje besedil tudi del njihove strokovne usposobljenosti.

Prva izpitna pola ni usklajena le s cilji pouka slovenščine, temveč tudi s temeljno metodo dela. To je delo z besedilom in poteka od faze sprejemanja besedila k tvorjenju lastnega besedila. Tako se tudi izpitna pola začne z izhodišnim besedilom, ki ga je treba opazovati in razčlenjevati z več vidikov. Naloge za pomensko in pragmatično razčlemba besedila kandidati običajno uspešno rešujejo, toda pri določanju teme in podtem v besedilu imajo še vedno težave.

Ogledali si bomo nekaj nalog različne zahtevnosti. Primeri so vzeti iz že uporabljenega izpitnega gradiva; v oklepaju sta navedena izpitni rok in zaporedna številka naloge v prvi izpitni poli.¹²

Primer 1

Preberite 2. odstavek in napišite tri značilnosti, po katerih so znani Kamenci. (Spomladanski rok 2010, 7. naloga.)

Naloga ni težka, saj neposredno usmerja kandidata v tisti del besedila, v katerem najde odgovor. Uspešno jo je rešilo več kot devetdeset odstotkov maturantov. Nalogo so uspešno reševali kandidati, ki so bili pri drugih nalogah uspešni, in tisti, ki so bili manj uspešni; o tem priča nizek indeks diskriminativnosti (ID = 0,17).

¹² Večina primerov je s spomladanskega izpitnega roka v letih 2007–2011. Tak izbor narekujejo dva razloga: spomladi opravlja maturo največ kandidatov in samo na tem roku je izpitno gradivo statistično obdelano.

Čeprav naloge z indeksom težavnosti (IT), ki je višji od 0,90, niso zaželeno, je v vsaki poli kakšen za dijakke lahek primer. Take naloge so na prvi taksonomski stopnji in preverjajo minimalne standarde. Običajno so bolj na začetku in imajo motivacijsko vlogo, saj vzbujajo zaupanje v lastno znanje. Največkrat zahtevajo iskanje določenih podatkov v besedilu, torej za uspešno reševanje zadošča dobesedno razumevanje.

Primer 2

Ugotovite, v katerem odstavku izhodiščnega besedila najdemo odgovore na navedena vprašanja. Ob vsako vprašanje dopišite črko ustreznega naslova odstavka.

- Kako Ljuba Jenče znanstveno obdela ljudske pesmi? _____
- Od kdaj izobrazuje pripovedovalce pravljic? _____
- Kaj je včasih ljudem pomenilo ljudsko petje? _____
- Kako se pri svojem delu najlaže približa otrokom? _____
- Zakaj se je odločila za zbiranje usnega izročila? _____
- Ali lahko tudi doma poslušamo njeno petje ljudskih pesmi? _____
- a) Službo na klin
b) Od vasi do vasi
c) Pesem je treba začutiti
č) Orje ledino
d) Delo kakor pravljica
- (Spomladanski rok 2007, 3. naloga.)

Naloga spada na drugo taksonomsko stopnjo in je nekoliko zahtevnejša kot prejšnja, saj zahteva znajdenje v besedilu in zmožnost povezovanja podtem z naslovi odstavkov. Čeprav jo je uspešno rešilo precej kandidatov (IT = 0,84), indeks diskriminativnosti (ID = 0,46) kaže, da je bila občutljiva za razlike med boljšimi in slabšimi. Podobne so pomenske naloge s trditvami, ki se nanašajo na prebrano besedilo in v katerih morajo kandidati z obkrožanjem DA ali NE presoditi resničnost podatkov. Za pravilno rešitev večinoma ne zadošča dobesedno razumevanje, ampak je potrebno sklepanje na podlagi podatkov, danih v besedilu.

Primer 3

S katerima podtemama izhodiščnega besedila sta povezani fotografiji? Odgovorite v povedi. (Spomladanski rok 2010, 2. naloga.)

Takšen tip naloge zahteva globlje razumevanje besedila, saj mora maturant najprej ugotoviti podteme in nato povezati besedni in nebesedni del izhodiščnega besedila. Razumeti mora povezanost med posameznimi deli besedila, ustrezno sklepati in zapisati odgovor v slovnično in pravopisno pravilni povedi. To nalogo je rešilo manj kot pol kandidatov (IT = 0,48), in sicer predvsem tistih, ki so dosegli višje število točk v celoti (ID = 0,47).

Pomenskim in pragmatičnim nalogam sledijo naloge za preverjanje jezikovne zmožnosti. Prva skupina nalog je usmerjena v besedo, njen pomen, slogovno vrednost

in tvorjenje, druga pa je povezana z upovedovanjem, obliko besed v povedih, deli stavka, združevanjem in strnjevanjem povedi in navezovanjem (besedno-slovnicična razčlemba besedila). Pogosto so naloge strukturirane tako, da se v prvem delu preverja jezikovna zmožnost, v drugem delu pa metajezikovna. Proti koncu preizkusa sledijo naloge za tvorno razčlemba, pravopisna zmožnost pa se preverja tudi v pomenskih, pragmatičnih ali jezikovnih nalogah, v katerih mora kandidat tvoriti povedi.

Primer 4

V spodnji povedi sta dve besedi v podpomensko-nadpomenskem razmerju. Podčrtajte podpomenko in njeno nadpomenko.

Svetoval nam je reden zajtrk ter pestro in okusno sestavljene obroke iz prav vseh skupin živil. (Spomladanski rok 2011, 14. naloga.)

Nalogo je uspešno rešilo nekaj več kot sedemdeset odstotkov maturantov; pri reševanju so bili uspešnejši kandidati z višjim skupnim dosežkom (IT = 0,71; ID = 0,36). Naloge s podpomenkami in nadpomenkami kandidati običajno uspešno rešujejo. To posebej velja za primere rabe besed ali prepoznavanja pomenskih razmerij med njimi, zahtevnejše pa so naloge, v katerih se preverja metajezikovna zmožnost in je treba razmerje poimenovati. Še zahtevnejše so naloge, v katerih morajo tvoriti definicijo in pri tem uporabiti znanje o nadpomenkah.

Primer 5

Nataša Dolenc v drugem odgovoru opozori na napako, ki jo je našla v uglednem časopisu: *Dva stanovanja sta prodana*. Na črto napišite slovnično pravilno poved. (Spomladanski rok 2009, 15. naloga.)

Naloga ni bila težka in jo je rešilo več kot osemdeset odstotkov kandidatov (IT = 0,83; ID = 0,28). Iz tega bi lahko sklepali, da imajo maturanti razvito zavest o rabi dvojine in da dvojino znajo uporabljati, kadar so nanjo neposredno opozorjeni. Vprašanje je, kako se ta občutljivost kaže v vsakdanjem življenju, torej takrat, ko na problem posameznik ni posebej opozorjen, tako kot je bil v izpitni poli. Povezovanje v šoli pridobljenega znanja z rabo jezika v vsakdanji stvarnosti bi zahtevalo posebno raziskavo, saj podobno uspešnost kot v primeru 5 opažamo pri nalogah dopolnjevanja povedi z besedami ali besednimi zvezami v pravilni obliki. Rešitve so večinoma pravilne, napake, ki se pojavljajo, pa se nanašajo na težja mesta v rabi besednih oblik: raba dajalnika namesto mestnika pri pridevnikih moškega spola v ednini, raba predmeta v tožilniku namesto predmeta v rodilniku ob zanikanem povedku, raba oblike *hči/mati* v tožilniku oziroma *hčer/mater* v imenovalniku, raba množinskih oblik v orodniku dvojine ipd. Zdi se celo, da so te napake v praksi vse pogostejše. V takšnih primerih ne gre za pridobivanje novega znanja, ampak za odpravljanje zakoreninjenih napak. Zato ni dovolj, da učitelj pri pouku opozarja na nepravilno rabo, uzavesti napake in utrjuje pravilne oblike v povedih. Da bi dijak znanje, ki ga je usvojil in ga uporablja pri pouku slovenskega jezika, uporabil tudi, ko bo naslednjič pisal besedilo, je potreben dolg in zahteven proces. Dijak mora najprej sprejeti pravilno obliko in si jo zapomniti. Temu sledi utrjevanje z vajami, in to ne enkrat, ko napako zaznamo, ampak večkrat in v daljšem obdobju. Samo

tako lahko vplivamo na njegovo jezikovno zmožnost in vzpostavimo novo stanje: zmožnost zavestne rabe pravih oblik pri načrtovanju in tvorjenju besedil.

Maturanti imajo vsako leto največ težav z jezikovnimi, predvsem pa metajezikovnimi nalogami, ki segajo na področje skladnje, in sicer ne glede na kognitivno zahtevnost (*Letno poročilo za poklicno maturo 2011*: 47). Razlike v znanju med uspešnimi in manj uspešnimi kandidati so tu največje. Oglejmo si nekaj primerov.

Primer 6

Poimenujte vrsto prirednega razmerja med stavkoma v izpisani povedi tako, da obkrožite črko pred ustreznim odgovorom.

Ne samo da ne uporablja roditelja (vode), ampak je tudi površno prevedel angleško frazo 'držati vodo'.

- a) Vežalno.
- b) Stopnjevalno.
- c) Protivno.
- č) Sklepalno.
- d) Posledično.

(Spomladanski rok 2009, 17. naloga.)

Naloga je preverjala osnovno znanje in je bila na najnižji ravni kognitivne zahtevnosti. Kljub temu jo je rešilo samo petinšestdeset odstotkov kandidatov (IT = 0,65; ID = 0,28). V tej nalogi so morali samo prepoznati vrsto razmerja, a po rezultatih sodeč za kandidate ni bila lahka. Še manj maturantov je uspešno rešilo nalogo, v kateri je bilo treba samostojno analizirati stavek in poimenovati stavčne člene. O tem se lahko prepričamo v naslednjem primeru.

Primer 7

Poimenujte podčrtani stavčni člen.

Ljudski človek je bil zmeraj ustvarjal.

Ljuba vselej poje v živo.

Nekoč sta bili petje in druženje osnovni gibalji življenja.

Ljudske pesmi najprej posname.

(Spomladanski rok 2007, 14. naloga.)

Nalogo je rešila približno polovica kandidatov (IT = 0,53), predvsem tistih, ki so bili na izpit dobro pripravljeni. To dokazuje dober indeks diskriminativnosti (ID = 0,39). Zahtevne so tudi naloge, v katerih morajo kandidati uporabiti besedo v določeni stavčni vlogi (spomladanski rok 2010, 21. naloga), in tiste, v katerih morajo izpisati ali sami podčrtati stavčne člene in njihove dele (spomladanski rok 2012, 16. naloga).¹³ Nekoliko lažji je tip skladajskih nalog, ki je povezan

¹³ Te naloge so se izkazale kot zelo zahtevne tudi na nacionalnem preverjanju znanja v osnovni šoli. Na primer: naloga, v kateri so morali učenci iz povedi izpisati zloženi osebki in zanikani povedki (redni rok 2011, 3. obdobje), se je uvrstila med tiste **nad** modrim območjem, čeprav so cilji in standardi, ki jih preverja, v učnem načrtu opredeljeni kot minimalni in temeljni (*Letno poročilo o izvedbi NPZ v šolskem letu 2010/2011*: 102). V modro območje sicer spada 10 odstotkov učencev z najvišjimi dosežki (*Letno poročilo o izvedbi NPZ v šolskem letu 2010/2011*: 69).

s pomensko razčlemba. Kandidati morajo na primer na podlagi izhodiščnega besedila dopolniti poved, tako da neko trditev pojasnijo z dokazom ali dopolnijo s sklepom (jesenski rok 2008, 21. naloga). Najzahtevnejše so naloge, v katerih se preverja predvsem metajezikovna zmožnost.

Primer 8

Preberite poved in rešite nalogi.

Kamenci še nimajo urejene infrastrukture, a imajo muzej in zelo dejavne plesne skupine.

A Poimenujte vrsto priredja.

B Priredno zloženo poved pretvorite v podredno zloženo z dopustnim odvisnikom.

Nalogo je rešila manj kot petina kandidatov (IT = 0,18; ID = 0,34). Redki so ugotovili, da dopolnjevalni stavek vsebuje podatek, ki je nepričakovan in zato neskladen z vsebino osnovnega stavka. Tisti, ki so prepoznali nasprotje med stavkoma, so nato brez večjih težav pravilno poimenovali protivno priredje. Drugi del naloge je zahteval, da isto vsebino izrazijo v podredno zloženi povedi, torej z glavnim in odvisnim stavkom. Marsikdo je v svoji rešitvi zapisal le zamenjani vrstni red stavkov v priredni povedi, nekateri pa tega dela naloge sploh niso reševali. Sklepamo, da to velja predvsem za kandidate, ki imajo manj razvito metajezikovno zmožnost, tako da navodila niso niti prav razumeli. Vendar tako, kot je v vsaki poli kakšna za kandidate zelo lahka naloga, mora biti v njej tudi kakšna zanje zelo težka, takšna, ki jo uspešno rešijo samo najboljši maturanti.

Zadnja naloga v prvi izpitni poli preverja zmožnost tvorjenja besedila. V letih 2007–2011 se indeks težavnosti giblje med 0,60 in 0,66, pri pisanju izbrane besedilne vrste pa so uspešnejši kandidati z višjim dosežkom v celoti (ID = 0,32–0,46). Pri uradnih besedilih (kot so npr. prošnja, vabilo, opravičilo, zahvala, pritožba) se preverja, v kolikšni meri imajo maturanti razvito zmožnost uradnega dopisovanja: vrednotijo se vsebina in zgradba uradnega besedila, pravopisna in slovnična pravilnost ter slogovna ustreznost uradnega dopisa, ki ga napišejo po danih navodilih v zadnji nalogi. Pri publicističnih, strokovnih in obveščevalnih besedilih (kot so npr. poročilo, predstavitev osebe, predstavitev predmeta, javno obvestilo) se preverja, v kolikšni meri imajo maturanti razvito zmožnost tvorjenja enogovornih neumetnostnih besedil: vrednotita se predvsem vsebina in z njo povezan naslov, ob tem pa še notranja členjenost besedila, pravopisna in slovnična pravilnost ter slogovna ustreznost njihovega besedila. S tvorbo nalogo se najceloviteje preverja sporazumevalna zmožnost kandidatov, zato bi bilo treba – glede na dosežke kandidatov pri poklicni maturi – pri pouku več pozornosti posvečati pisanju besedil.¹⁴

¹⁴ Sodeč po podatkih iz poročil o nacionalnem preverjanju znanja, imajo podobne težave tudi učenci na koncu devetletke: »Na podlagi ponavljajoče se nižje uspešnosti pri tvorbnih nalogah ob neumetnostnem besedilu ter nižje uspešnosti učencev pri nalogah, ki preverjajo upovedovalno zmožnost ter zmožnost utemeljevanja, je mogoče sklepati, da je v učni proces vključenih premalo samostojnega dela z besedili in samostojnega tvorjenja pisnih besedil učencev ter premalo nalog, s katerimi bi učenci razvijali zmožnost pisnega tvorjenja besedil o/ob izhodiščnem besedilu in zmožnost utemeljevanja« (*Letno poročilo o izvedbi NPZ v šolskem letu 2010/2011*: 116).

Prva izpitna pola je standardizirana glede na delež nalog za doseganje ciljev, povezanih s sestavinami sporazumevalne zmožnosti, in glede na kognitivno zahtevnost; tipi nalog so znani in navedeni v predmetnem katalogu. Ker v eni izpitni poli ni moč preveriti prav vseh ciljev, se neka vrsta naloge včasih ponovi na naslednjem izpitnem roku, pogosteje pa ne. Že uporabljeno in javno dostopno izpitno gradivo je vodnik v času priprav na maturo, prav gotovo pa vpliva tudi na poučevanje. Prvim generacijam maturantov so na primer povzročale težave naloge, povezane s slovarskim sestavkom. Potem ko so se začele redno pojavljati v izpitnem gradivu, so tudi učitelji posvečali vse večjo pozornost delu s slovarjem. Statistika, ki jo RIC opravi za prvo polo na spomladanskem roku, v zadnjih letih kaže zelo dober indeks ločljivosti pri teh nalogah (ID – 2008: 0,36; 2009: 0,49; 2010: 0,42); to pomeni, da jih uspešno rešujejo predvsem dobro pripravljene kandidati. Čeprav te naloge še vedno niso reševane tako, kot bi želeli, je opazen napredek in lahko sklepamo, da se današnji kandidati (predvsem dijaki v rednem izobraževanju) bolje znajdejo v SSKJ, ker so se s slovarskimi sestavki pri pouku več ukvarjali kot njihovi predhodniki.

Vsako leto se med nalogami pojavi kakšna, ki učitelje preseneti, maturanti pa je ne rešujejo najbolje. Na spomladanskem roku 2011 se je kot zelo težka za kandidate izkazala naloga s slovarskim sestavkom iz etimološkega slovarja. Rešilo jo je sorazmerno malo kandidatov, pa še ti očitno bolj z ugibanjem v izbirnem delu naloge; o tem priča zelo nizek indeks diskriminativnosti (ID = 0,08). Pričakujemo lahko, da bo tudi v prihodnjih izpitnih polah večina slovarskih sestavkov iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* ali iz *Slovenskega pravopisa*, verjetno pa bodo ambicioznejši učitelji dijakom natančneje predstavili tudi etimološki slovar.

4. Zaključne misli

Predmet slovenščina se deli na dve predmetni področji: književni in jezikovni pouk. V prispevku smo se podrobneje ukvarjali z jezikovnim delom pisnega izpita, kognitivno zahtevnostjo nalog v razčlembi neumetnostnega besedila in uspešnostjo kandidatov pri reševanju nalog. Ugotovili smo, da imajo maturanti težave s tvorjenjem besedila, predvsem pa z metajezikovno in s slovnično razčlemba besedila. Ob skladenjskih nalogah se sprašujemo, ali je pouk skladnje na srednjih strokovnih šolah prezahteven ali pa morda ni dovolj osmišljen, če ne izhaja iz besedil. Seveda je mogoče tudi pomisliti, da so skladenjske naloge v izpitnih polah pretežke. Če izhajamo s stališča, da želimo vzgojiti predvsem uporabnike jezika, ne pa »nosilce« znanja o jeziku, bi temu lahko celo pritrdili. Vendar se moramo hkrati tudi zavedati, da je izbor jezikovnih sredstev vedno motiviran glede na besedilo, ki ga tvorimo. In dejstvo je, da maturanti, ki uspešno rešujejo zahtevnejše naloge, tudi bolje pišejo besedila. Znanje jezikovnega sistema je tako osmišljeno, še vedno pa ostaja odprto vprašanje, koliko slovničnega znanja oziroma znanja o jeziku morajo dijaki usvojiti, da bodo slovnične strukture znali

pojasniti (sebi in drugim), predvsem pa uporabiti v sporazumevanju, torej v kritičnem sprejemanju in tvorjenju besedil.

Zunanje preverjanje, kot so splošna in poklicna matura ter nacionalno preverjanje znanja, (lahko) vpliva na kakovost pouka in hkrati zbuja zavest, da je v vsakdanje šolsko delo treba vključiti več nalog, ki zahtevajo višje miselne procese: sklepanje na podlagi zapisanih podatkov, utemeljevanje na podlagi razumevanja besedila, samostojno tvorjenje logičnih in jezikovno pravilnih odgovorov ter celovitih besedil. Učitelji na splošni maturi ne dobijo povratne informacije o tem, kaj so njihovi dijaki pravilno rešili in katere napake so delali (razen na podlagi splošnih rezultatov, primerjave nalog iz izpitne pole s svojim poučevanjem ter vpogledov, ki jih opravijo njihovi dijaki), na poklicni maturi pa so zaradi notranjega ocenjevanja ti podatki neposredno dosegljivi. Učitelj lahko na podlagi informacij o dosežkih svojih dijakov izboljša delo v razredu, spremeni metodo dela ali da večji poudarek doseganju ciljev, ki jih je morda doslej premalo razvijal.

Na koncu ne smemo pozabiti, da je poklicna matura močno vplivala na vključevanje neumetnostnih besedil v učni proces, saj so bila pred njeno uvedbo v procesu izobraževanja na srednjih strokovnih šolah manj prisotna. Ker se s podobnimi besedili dijaki srečujejo tudi v vsakdanjem življenju v šoli in zunaj nje, je jezikovni pouk postal bolj življenjski in usmerjen v rabo jezika.

Poklicna matura se je kot nova oblika ocenjevanja znanja že uveljavila. Uvedla je nov način preverjanja znanja pri slovenščini v srednjem strokovnem in poklicno-tehniškem izobraževanju, omogočila je merljivost in primerljivost učnih rezultatov, posredno pa je vplivala tudi na drugačne, sodobne oblike učenja in poučevanja. Vplivala je na kakovostno spremembo poučevanja, učenja in vrednotenja znanja, maturitetni izpit pa je tako postal smiseln zaključek štiri-ali petletnega učnega procesa v srednjem strokovnem in poklicno-tehniškem izobraževanju.

Vir

Izpitna pola 1 za slovenščino na poklicni maturi 2007–2011. Ljubljana: Državni izpitni center. <http://www.ric.si/poklicna_matura/predmeti/slovenscina/>. (Dostop 12. 12. 2012.)

Literatura

Bela knjiga 2011 = *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji. Poklicno in strokovno izobraževanje*, 2011: <<http://www.belaknjiga2011.si>>. (Dostop 12. 12. 2012.)

Bešter Turk, Marja, in Križaj Ortar, Martina, 2011: *Priročnik za učitelje – uvod. Za slovenščino v 4., 5., 6., 7., 8. in 9. razredu osnovne šole*. <http://www.devetletka.net/resources/files/doc/test/OS_slovenscina/7.%20razred/Prirocniki_priprave/PR%20za%20ucitelje%20UVOD.pdf>. (Dostop 12. 12. 2012.)

Katalog znanja. Slovenščina. SSI, 2011/2012: <<http://portal.mss.edus.si/msswww/programi/2011/programi/Ssi/KZ-IK/katalog.htm>>. (Dostop 12. 12. 2012.)

Katalog znanja. Slovenščina. PTI, 2007/2008: <<http://portal.mss.edus.si/msswww/programi/2011/programi/Ssi/KZ-IK/katalog.htm>>. (Dostop 12. 12. 2012.)

Katalog znanja. Slovenščina. SPI, 2007/2008: <<http://portal.mss.edus.si/msswww/programi/2011/programi/SPI/KZ-IK/katalog.htm>>. (Dostop 12. 12. 2012.)

Letno poročilo za poklicno matura, 2006, in *Letno poročilo za poklicno matura*, 2011: <http://www.ric.si/poklicna_matura/statisticni_podatki/>. (Dostop 12. 12. 2012.)

Letno poročilo o izvedbi NPZ v šolskem letu 2010/2011: <http://www.ric.si/preverjanje_znanja/statisticni_podatki/>. (Dostop 12. 12. 2012.)

Maturitetni izpitni katalog za poklicno matura, 2012: <http://www.ric.si/poklicna_matura/splosne_informacije/>. (Dostop 12. 12. 2012.)

Pravilnik o poklicni maturi. *Uradni list RS* 99/2001, 44/2008, 40/2011.

Predmetni izpitni katalog za poklicno matura – slovenščina, 2012: <http://www.ric.si/poklicna_matura/predmeti/slovenscina/>. (Dostop 12. 12. 2012.)

Predmetni izpitni katalog za poklicno matura – slovenščina, 2014: <http://www.ric.si/poklicna_matura/predmeti/slovenscina/>. (Dostop 12. 12. 2012.)

Zakon o maturi. *Uradni list RS* 15/2003, 1/2007.

Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju. *Uradni list RS* 12/1996.